

XVIII. YÜZYILDA OSMANLI'DA BİR EĞİTİM KURUMU: DİYARBAKIR MESUDİYE MEDRESESİ

Mehtap NASIROĞLU AYDIN¹

Öz

Artuklular döneminde inşa edilen Mesudiye Medresesi, eskiden olduğu gibi Osmanlılar döneminde de bir eğitim kurumu olarak faaliyetlerine devam etmiş ve Osmanlı vakıf sistemi içerisinde yüzyıllar boyunca hizmet etmeyi sürdürmüştür. Medrese, Diyarbakır Ulu Camii'nin kuzeyinde yer almakta ve bu camiye bağlı yapılar içerisinde değerlendirilmektedir. İnşa edildiği tarihten itibaren şehrin eğitim ihtiyacına büyük katkı sunduğu bilinen Mesudiye Medresesi'nde XVIII. yüzyılda çalışan personel; eğitim, idari, mali, bakım, onarım ve dini görevler gibi farklı alanlarda hizmet vermektedir.

Bu çalışmada, Mesudiye Medresesi'nin tarihçesi ve genel durumu ile ilgili bilgi verildikten sonra, çeşitli arşiv belgeleri ışığında 18. yüzyılda medrese vakfında kaç personelin görev yaptığı, bunların atama biçimlerinin hangi kriterlere göre yapıldığı, personelin görev çeşitliliği ve aldıkları ücretler, önceki dönemlerle de kıyaslanarak ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelime: Diyarbakır, Medrese, Osmanlı, Vakıf.

¹Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, E-posta: mehtapnasiroglu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4411-0784.

AN EDUCATIONAL INSTITUTION IN THE OTTOMAN EMPIRE IN THE 18th CENTURY: THE MESUDİYE MADRASAH OF DİYARBAKIR

Abstract

The Mesudiye Madrasah which was built during the period of the Artuqids has continued its activities as an educational institution during the Ottoman Period as this was the case in the past and it has continued to provide services for centuries in the Ottoman foundation system. The Madrasah is located in the northern section of the Ulu Mosque of Diyarbakır and it is evaluated within the buildings that are associated with this mosque. In the 18th century, the personnel working in the Mesudiye Madrasah, which is known to have made a significant contribution to the educational needs of the city since the date of its construction, have served in various areas such as education, administration, finance, maintenance, repairs and religious duties.

In this study, after providing information regarding the historical background and the general condition of the Mesudiye Madrasah, the number of personnel serving in the foundation of the Madrasah in the 18th century, the criteria of their manner of appointment, the variety of their duties and wages are examined in detail in the light of various archival documents by making comparisons with the previous periods.

Keywords: Diyarbakır, Madrasah, Ottoman, Foundation.

GİRİŞ

Diyarbakır, Mezopotamya-Kafkasya ve İran-Anadolu yollarını birbirine bağlayan bir kavşak olma özelliğiyle tarih boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış, önemli bir savunma ve ticaret merkezi olarak sürekli bir çekim noktası olmuştur (Boran & Aykaç, 2019, s. 274). VII. yüzyılda Müslümanların eline geçen Diyarbakır, Osmanlılar dönemine kadar sırasıyla Emevi, Abbasi, Mervani, Büyük Selçuklu, İnalogulları, Artuklular, Eyyubiler, Anadolu Selçukluları, İlhanlılar, Timurlu ve Akkoyunlu devletlerinin yönetimine girmiştir (Göyünç, 1994, s. 464-469). Antik dönemde “Amida” ismini taşıyan Diyarbakır, Osmanlı idaresine geçinceye kadarki süreç içerisinde daima önemli bir merkez konumunda olmuş ve 1515 yılında Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra da merkezi Amid olan bir beylerbeylik halini almıştır (Göyünç, 1994, s. 468).

Diyarbakır'da bulunan mimari eserlere bakıldığında zaman, farklı kültür çevrelerinin bir bileşeni olarak ortaya çıktıkları anlaşılmaktadır. Buradaki eserleri oluşturan kaynaklar; Irak, Suriye ve İran gibi kültürlerin sanat anlayışından azami ölçüde beslenmişlerdir. Diyarbakır'da bulunan yapıların farklı ve zengin görünüşü, bu coğrafyanın yüzlerce yıldır oluşturduğu köklü geleneğin yarattığı ortamdandır. Şehirdeki Artuklu, Akkoyunlu ve Osmanlı eserleri incelendiğinde farklı kültürlerin etkileşimi net bir biçimde görülebilmektedir. Özellikle şehirdeki Artuklu eserlerine bakıldığında, Suriye, Irak ve Mısır'daki Eyyubi, Zengi ve Memlük dönemi eserleriyle bağlantılı bir etki kendisini göstermektedir (Sözen, 1971, s. 15-16).

Diyarbakır'da daha önce kurulmuş ve Osmanlı döneminde de faaliyetleri devam eden birçok eser mevcuttur. Bu eserlerden bir tanesi de çalışmamızın konusunu oluşturan ve Artuklular döneminde bir eğitim kurumu olarak inşa edilen Mesudiye Medresesidir. XIII. yüzyılda Artuklular tarafından inşa edilen medrese, Osmanlılar döneminde de bir eğitim kurumu olarak faaliyetlerine devam etmiş ve Osmanlı vakıf sistemi içerisinde XX. yüzyıla kadar hizmet etmeyi sürdürmüştür.

Mesudiye Medresesi, daha önce yapılan birçok çalışmada yer almakla beraber, bu çalışmaların bir bölümü sanat tarihi ve mimarlık alanındaki çalışmalardan, diğer bir bölümü ise Diyarbakır tarihini ve vakıf eserlerini konu alan genel eserlerden oluşmaktadır. Bahsedilen çalışmalar, Mesudiye Medresesi'nin XVIII. yüzyıldaki durumuna dair herhangi bir malumat vermemekle birlikte yapının tarihsel süreç içerisinde geçirdiği evreleri anlamamız açısından önem arz etmektedirler. Bunlardan Şevket Beysanoğlu'nun *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi* isimli 2 ciltten oluşan eseri, Diyarbakır'ın hem mimari hem de tarihi yapısının anlaşılması açısından önemli bir eserdir. Bu eserin ilk cildinde Diyarbakır'ın kuruluşundan Akkoyunlular dönemine kadarki siyasi tarih ve mimari eserler konu edilmiş, ikinci cildinde ise Akkoyunlular döneminden Cumhuriyet dönemine kadarki tarihsel süreç ve yapılar hakkında ayrıntılı malumat verilmiştir. Eserin ilk cildinde Artukluların anlatıldığı bölümde Mesudiye Medresesinden de bahsedilmiş, yapının yapı özellikleri ve kitabeleri hakkında bilgi verildikten sonra mimari açıdan değerlendirilmiştir (Beysanoğlu, 2003.) Bu kitapta Mesudiye Medresesi'nin XVIII. yüzyıldaki durumuna dair herhangi bir malumat verilmemiştir. Medrese ile ilgili bilgilerin yer aldığı bir diğer çalışma, Metin Sözen'in *Diyarbakır'da Türk Mimarisi* isimli eseridir. Bu eser, Diyarbakır'da inşa edilen yapıları mimari açıdan değerlendiren önemli bir eser olup Mesudiye Medresesinin de yapı özellikleri hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır (Sözen, 1971). Kitap her ne kadar medresenin incelediğimiz dönemle ilgili bilgi vermese de mimari özelliklerini anlamamız ve buna bağlı olarak yorum yapmamız açısından önem arz etmektedir. Mesudiye Medresesi'ni mimari açıdan değerlendiren bir diğer önemli çalışma da Ara Altun'un *Anadolu'da Artuklu Devri Medreselerinin Plan Şemaları Üzerine Notlar* isimli çalışmasıdır (Altun, 2006). Bu çalışmada da Mesudiye Medresesi bir Artuklu dönemi yapısı olarak mimari açıdan değerlendirilmiştir. Başka bir çalışma Orhan Cezmi Tuncer tarafından yazılan ve *Vakıflar Dergisinde* yayınlanan *Diyarbakır Vakıf Yapıları, Mahalleleri ve Dinsel Haritası (1511-1950)* isimli makaledir. Bu çalışma bir Diyarbakır anıtlar monografisi özelliği taşıyıp şehrin sosyal, ekonomik ve kültürel gelişiminin yanı sıra dinsel haritasını ortaya koymaktadır

(Tuncer, 2008). Çalışmada Mesudiye Medresesiyle ilgili ayrıntılı bir bilgi verilmemiştir. Burada zikretmemiz gereken diğer bir çalışma da Alpay Bizbirlik'e ait *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır Beylerbeyliği'nde Vakıflar* isimli eseridir. Bu kitap, Diyarbakır Eyaleti'nde 16. yüzyılda var olan bütün vakıfların ayrıntılı bir panoramasını, Tahrir ve Evkaf Defterleri başta olmak üzere çeşitli arşiv vesikalarına dayanarak sunmaktadır. Bu çerçevede Diyarbakır şehrinde yer alan medrese vakıflarının 16. Yüzyıl ortalarındaki genel durumu, gelir-gider ve personel bilgilerini de vermektedir (Bizbirlik, 2002). Mesudiye Medresesinin anılan tarihteki genel durumu hakkında da bilgi veren çalışmada medresenin XVIII. yüzyıldaki durumu ve personel bilgileriyle ilgili herhangi bir malumat sunmamaktadır. Ancak çalışmamızın sınırlarını oluşturan, medresenin XVIII. yüzyıldaki durumu ile ilgili bilgiyi daha net kavrayabilmek ve mukayese edebilmek açısından önemli bir eser konumundadır. Bu eserlerin dışında Diyarbakır Mesudiye Medresesi'ni mimari açıdan ele alan birçok çalışma mevcuttur². Ancak bu eserlerin tamamı çalışmamızda medresenin sadece yapısal özellikleri açısından değerlendirilmesinde işlevsel olmuşlardır.

Görüldüğü üzere yapılan bu çalışmalar Mesudiye Medresesi ile ilgili genel bilgiler vermekle beraber incelediğimiz vakfın çalışmamıza konu olan sınırından uzak olan çalışmalardır. Zira bu çalışma Mesudiye Medresesi vakfının Osmanlı dönemindeki genel durumuyla ilgilenmekle beraber, daha ziyade 18. yüzyıldaki yapısı ve işleyişini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu nedenle çalışmada kullanılan arşiv vesikaları çoğunlukla Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki 18. yüzyılı kapsayan belgelerdir. Çalışmamızın konusunu oluşturan Mesudiye Medresesi Vakfının 18. yüzyıldaki durumuna ilişkin kapsamlı bilgiyi Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan *Hurufat Defterleri*'nden öğrenmekteyiz. Vakıflara yapılan her türlü görev tevcihatının yer aldığı bu defterler Osmanlı şehirlerindeki sosyal ve ekonomik yapıyı çözümlenmemiz açısından son derece önemli kaynaklardır. Mesudiye Medresesi ile ilgili kayıtların yer aldığı toplam 6 Hurufat Defteri bulunmaktadır. Bunların en eskisi Şevval 1107- Muharrem 1111 (M. 1696-1699) tarihlerini kapsayan atama kayıtlarından oluşmaktadır ve 1140 numara ile kayıtlıdır. Sonuncusu ise 1072 numarayla kayıtlı olan ve Safer 1183 – Rebiülevvel 1184 (M. 1769- 1770) tarihleri arasındaki atamaları ihtiva eden defterdir. Bu çalışmada kaynak olarak kullanılan diğer arşiv vesikaları içerisinde şer'iyeye sicilleri de yer almaktadır. Şer'iyeye sicilleri, Osmanlı mahkemelerinde görülen her türlü davanın yanı sıra merkezden gelen emirleri de içeren, kadı veya naib tarafından tutulan vesikalardır. (Uğur, 2010,

² Mesudiye Medresesini sanatsal ve mimari açıdan değerlendiren bazı çalışmalar için bkz; (İlter, 1969), (Kuran, 1969), (Karaca, 2011), (Özkurt, 2011), (Top, 2011).

s. 8). Bu çalışmada Mesudiye Medresesi ile ilgili bazı hükümlerin yer aldığı 3754 numaralı ve H.1151-1154, Miladi 1738-1741 tarihli Diyarbakir Şer'iyye Sicili de çalışmamız açısından önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Burada özellikle Divan-ı Hümâyün'a yansıyan bazı atama biçimleri ayrıntılarıyla sunulduğu için medresenin XVIII. yüzyıldaki durumuna dair daha net yorum yapma şansı elde edebilmekteyiz. Bu belgelerin dışında Cumhurbaşkanlığı Osmanlı arşivinde muhtelif tasniflerde çalışmamıza konu olan medreseye dair bilgiler içeren vesikalardan da istifade edilmiştir.

Anılan kaynaklardaki bilgiler ışığında, medresenin tarihçesi ve genel durumu ile ilgili bilgi verildikten sonra 18. yüzyılda Mesudiye Medresesi vakfında kaç personelin görev yaptığı, bunların atama biçimlerinin hangi kriterlere göre yapıldığı, personelin görev çeşitliliği ve aldıkları ücretler, önceki dönemlerle de kıyaslanarak ayrıntılı olarak incelenmiştir.

1. OSMANLI MEDRESE SİSTEMİ VE MESUDIYE MEDRESESİ'NİN TARİHÇESİ

İslam eğitim düzeninin temel müessesesi olan medrese, Osmanlılar devrinde mimari özellikleri, fiziki olanakları, programı ve sembolize ettiği zihniyetle önemli ilerlemeler göstermiştir. Medrese, Osmanlılar döneminde sıbyan mektebinden sonraki yükseköğretimine tekabül eden ve İslami kimliği nedeniyle yalnızca Müslümanların devam ettiği bir eğitim müessesesi özelliği taşımaktadır (İpşirli, 2003, s. 327).

İslam eğitim anlayışında Büyük Selçuklu Devleti veziri Nizamülmülk tarafından Bağdat'ta kurulan Nizamiye medresesi, kurumsal ilerleme anlamında önemli bir eşik olarak kabul edilmektedir (Özaydın, 1990, s. 7). Selçuklular tesis ettikleri medreseler vasıtasıyla hem ilmin gelişmesini sağlıyorlar, hem burada görev yapan ilmiye mensuplarına maaş bağlayarak onları merkezi devletin yanında tutmaya çalışıyorlar, hem de Şiilik propagandası yapan Fatımilere karşı Sünniliğin savunmasını yapıyorlardı (Baltacı, 2005, s. 64). Osmanlı döneminde ilk medrese Orhan Bey tarafından 1330 yılında İznik'te inşa edilmiş, daha sonra Bursa'nın fethiyle beraber burada da Orhan Gazi Medresesi adıyla bir medrese daha kurulmuştur (Uzunçarşılı, 1988, s. 2). Sonraki dönemlerde I. Murat, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed, II. Murat ve bunların devlet erkânının yaptırdığı 21 medrese ile Bursa önemli bir ilim merkezi konumuna gelmiştir. 1361 yılında Edirne'nin fethiyle beraber medrese tarihinde yeni bir dönem başlamış ve Edirne'de Çelebi Mehmed döneminde 2, II. Murat döneminde ise 9 yeni medrese inşa edilmiştir. Burada özellikle II. Murat'ın yaptırdığı Darülhadis Medresesi, Sahn-ı Seman

medreseleri kuruluncaya kadar Osmanlı Devleti'nin en yüksek medresesi olarak faaliyet sürdürmüştür (İpşirli, 2003, s. 327).

1470 yılında Sahnı Semân medreselerinin kurulmasıyla beraber, Osmanlı medreseleri yeni bir şekillendirmeye tekrar revize edilmiştir. Bunlar derece bakımından aşağıdan yukarıya doğru Yirmili (Haşiye-i Tecrid), Otuzlu (Miftah), Kırklı, Hâric Ellili, Dâhil Ellili, Sahn-ı Semân ve Altmışlı medreseler olarak sınıflandırılmışlardır. Bu isimlendirme biçimi medreselerde görev yapan müderrislerin aldıkları günlük ücretlere göre şekillenmiştir. Mesela, müderrisi günlük 30 akçe alan bir medrese, Otuzlu medrese olarak adlandırılmıştır. Dâhil Ellili medreseler, Osmanlı Padişahları, padişah oğulları, padişah kızları ve hanım sultanların yaptırdığı medreseler olup, Kırklı ve Haric Ellili medreseler ise Osmanlılardan önceki dönemlerde Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri tarafından yaptırılan medreselerdir (İzgi, 1997, s. 36).

Osmanlı Devleti, eğitim sisteminde XVI. yüzyıl ortalarında kurulan Süleymaniye Medreseleriyle en yüksek noktaya ulaşmıştır. İçerisinde dört medrese, bir darülhadis, bir tıp medresesi ve darüşşifâ barındıran Süleymaniye Külliyesi Sahn-ı Semân medreselerinden bir asır sonra kurulmuştur. Bu gelişmeyle beraber, Osmanlı medrese sistemi, dersler, dereceler, yönetim ve gelir kaynakları açısından önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Daha sonraki süreçlerde de devlet sürekli olarak yeni medreselerin kurulmasını teşvik etmiştir (İpşirli, 2003, s. 328).

Osmanlı medreselerinde belli dereceleri tamamlayarak öğrenimlerini başarıyla bitiren talebeler, icazet alıp müderris veya kadı olarak atanmak için matlab ismi verilen defterlere isimleri kaydedilmek suretiyle sıra beklemeye başlardı. Mülazemet adı verilen bu sisteme göre başlangıçta herhangi bir süre beklemek gerekmezken Ebusuud Efendi ile beraber yedi yıl bekleme zorunluluğu getirilmiştir XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı medrese yapısında bozulmalar meydana gelmeye başlamış ve bu bozulmalar ilerleyen süreç boyunca artarak devam etmiştir (Uzunçarşılı, 1988, s. 45-46, 67-71).

Çalışmamızın konusunu oluşturan Diyarbakır Mesudiye Medresesi de Osmanlılardan önce kurulmuş ancak Diyarbakır'ın Osmanlı idaresine geçmesiyle birlikte devletin ilmiye teşkilatına eklenerek Osmanlı medrese kültürünün hâkim olmaya başladığı bir yapı haline gelmiştir. Medrese, Diyarbakır Ulu Cami'nin kuzeyinde yer almakta ve bu camiye bağlı yapılar içerisinde değerlendirilmektedir. Medresede yer alan kitabelere göre, inşasına 1198-1199 yılında Ebu Muzaffer Sökmen II döneminde başlanmış ve 1223 yılında Mevdud zamanında tamamlanmıştır (Sözen, 1971, s. 141; Beysanoğlu, 2003, s. 335; İlter, 1969, s. 199). Güneydeki mihrabın sağında bulunan pencerelerden birinin üzerinde yer alan kitabede, yapının planını Halepli usta Cafer İbni Mahmud'un çizdiği, yapımını ise Mesut'un yürüttüğü bilgisi yer almaktadır (Sözen,

1971, s. 141). Kesme taşlardan iki katlı olarak inşa edilen Mesudiye Medresesi'nin kitabelerinin birinde yer alan bilgiye göre; Sökmen II'nin bu yapıyı dört Sünni mezhebin öğrenim görmesi için yaptırdığı anlaşılmaktadır (Gabriel, 1940, s. 334; Yınanç, 1945, s. 611). Mesudiye Medresesi'nin güneyinde yer alan revak, aynı zamanda Ulu Cami avlusunun kuzey revakını meydana getirdiği için Ulu Cami külliyesinin içerisinde ve bunu şekillendiren son yapılardan biri olarak değerlendirilmektedir (Altun, 2006, s. 230). Medresenin iç kapısının üzerinde yer alan kitabelere göre Osmanlı döneminde yapı, 1811 ve 1910 yıllarında çeşitli onarım ve eklemelere tabi tutulmuştur (Top, 2011, s. 188). Mesudiye Medresesi, XIX. yüzyıl boyunca da Diyarbakır medreseleri içerisinde önemli bir yere sahiptir (Yılmazçelik, 1995, s. 75).

Dört Sünni mezhebin öğrenim görmesi için inşa edilen medreseyle ilgili en dikkat çekici özellik ise planında yer alan odaların yetersizliğidir. İki katlı olarak inşa edilen medresede yeteri kadar odanın bulunmayışı, burada öğrenim gören öğrencilerin nerede kaldıkları sorusunu gündeme getirmiştir. Yaz aylarında sıcak iklimin etkisiyle öğrencilerin üst katta açıkta yatmış olmaları varsayılsa bile kış aylarında soğuk hava koşullarında böyle bir durum söz konusu olamayacağı için medresede öğrenim gören talebelerin başka bir yerde konaklamış olma ihtimali güçlenmektedir. Muhtemelen öğrenciler, Mesudiye Medresesi'nde gündüz dört mezhebin fıkıh bilgilerini öğreniyor, akşam ise konaklamak için başka bir yapı kullanıyorlardı. Konaklama için avlunun kuzeyinde yer alan Şafiiler Camisi'nin kullanılmış olma ihtimali vardır (Beysanoğlu, 2003, s. 338).

XVI. yüzyılın başlarında Mesudiye Medresesi vakfının küçük bir vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1518 yılı tahririne göre vakıfta biri müderris olmak üzere sadece üç personel çalışmaktaydı. Vakfın bir köyün malikâne hissesi ve gayrimenkul kiralardan oluşan 8.281 akçelik gelirin 1 akçesi hariç, tamamı bu üç personelin maaşına harcanmaktaydı. 1540'ta medresenin personel sayısı 9'a, geliri ise 42.542 akçeye yükselmiştir. 1564'te ise vakfın geliri büyük bir ilerleme göstererek 1518 yılına göre 8 kat artarak 63.308 akçe olmuştur. Medrese vakfının gelir artışı yüzyılın son çeyreğinde 78.480 akçeye kadar çıkmıştır (Bizbirlik, 2002, s. 294-295). Bu tablo Diyarbakır'ın Osmanlı idaresine geçmesiyle beraber, Mesudiye Medresesi'nin Osmanlı vakıf sistemi içerisinde tedricen bir ilerleme ve canlanma gösterdiğini ortaya koymaktadır.

2. MESUDİYE MEDRESESİ GÖREVLİLERİ, ATANMA BİÇİMLERİ VE ÜCRETLERİ

Medresenin XVIII. yüzyıldaki gelir ve gider tablosunu net bir şekilde ortaya koyacak arşiv vesikaları ne yazık ki mevcut değildir. Ancak, personel ücretleri ile ilgili bilgiler vakfın XVI. yüzyıldaki durumuyla mukayese yapma ve buradan da medresenin genel durumuyla ilgili tahminlerde bulunma fırsatı sunmaktadır. Bunun yanı sıra 1736 yılına ait bir fermanda Diyarbakır valisi ve kadısına hitaben geliri Mesudiye Medresesi vakfına ait olan Sabun Hanı'nın tüccarın malını satabileceği yegâne yer olarak tahsis edilmesi isteği, Sabun Hanı gelirlerinin tıpkı XVI. yüzyılda olduğu gibi XVIII. yüzyılda da medreseye ait olduğunu göstermektedir. Fermanda ticaret erbabının Sabun Hanı dışındaki mahallerde mallarını satmalarına izin verilmemesi hususunda emir verilmiştir (AE. SMHD.I., 148/11008).

XVIII. yüzyılda Mesudiye Medresesi'nde görev yapan personel dört başlık altında sınıflandırılabilir. Bunlardan ilki Medrese vakfının kuruluş amacına uygun olarak eğitim-öğretim hizmetini yerine getirmekle sorumlu olan ve ilmiye sınıfına mensup personeldi. Diyarbakır Mesudiye Medresesinde eğitim hizmetini vermekle ve ilmi faaliyetleri yürütmekle görevli olan personel; müderris, muid ve hâfız-ı kütüb gibi vazifelilerdi. İkinci kategoriyi vakfın idari ve mali işlerini yürütmekle mükellef olan mütevellî, kâtip, mutemed, câbi, nâzır, muhâsib, vekil-i harc ve mutasarrıf gibi görevliler oluşturmaktaydı. Üçüncü sınıf; medresenin bakım, onarım ve güvenliğinden sorumlu olan saraydar, loğkeş, neccâr ve bevvâb gibi görevlilerden müteşekkildi. Dördüncü ve son sınıfı ise; medresede XVIII. yüzyılda sayıları oldukça fazla olan duâgûlar oluşturmaktaydı.

Mesudiye Medresesi'ne yapılan atamalar genellikle kadı (VGMA, HD. 1068, s. 74, 75, 76, 83, 87) veya mütevellî (VGMA, HD. 1068, s. 76, 82, 87; VGMA, HD. 1061, s. 46, 65, 67, 68, 78; VGMA, HD. 1056, s. 35; VGMA, HD. 1057, s. 134) arzlariyla yapılırken, şer'iyeye sicillerine yansıyan bazı örneklerde de şahısların Divân-ı Hümâyûn'a başvurarak Şeyhülislam'ın işareti sonucu Padişah beratıyla atamaları gerçekleşmekteydi. Bu durum, mahalli kayıtları Anadolu Muhasebesinde tutulan Mesudiye Medresesi'ne 5 Şubat 1740 tarihinde yapılan bevvâblık ataması örneğinde en açık haliyle görülmektedir:

"...işbu râfi '-i tevki '-i refi 'ü 'ş-şân-ı hâkânî Halil zîde salâhuhû Dîvân-ı Hümâyûnuma arzuhâl edip Diyarbekir'de vâki ' Mesudiye Medresesi 'nin hâlâ bevvâbı olmayıp berât-ı âlişân ile bir bevvâb nasbı lâzım olmağla vâkıf-ı merhumun vakfından almak üzere yevmi altı akçe vazife ile bevvâblık hizmeti hücresi ile ma 'an zabt olunmak üzere müceddeden kendiye tevcîh ve yedine berât-ı şerîf-i âlişânım verilmek bâbında inâyet ricâ ve vakf-ı mezbûrun mahalli kaydı Anadolu

Muhâsebesi 'nde mastûr ve mukayyed olup zikr olunan bevvâblık hizmetinin kaydı bulunmadığı derkenâr olmağın mücebince tevcîh ve müceddeden mahalline kayd ve berât verilmek üzere a'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn bilfi'l Şeyhülislam Mevlânâ es- Seyyid Mustafa edâmallahu te'âlâ fezâilehû işâret etmekle işâreti mücebince tevcîh ve Anadolu Muhâsebesi 'ne kayd ve müceddeden berât verilmek fermânım olmağın hakkında mezîd-i inâyet-i pâdişâhânem zuhura getirip mevlânâ-yı müşârunileyhin işareti ve bin yüz elli iki senesi Zilkadesi 'nin yedinci günü tarihiyle müverrah verilen ruûs-ı humâyûnum mücebince bu berât-ı hümâyûnu verdim ve buyurdum ki, mezbûr Halil Halîfe zîde salâhuhû varıp medrese-i merkûmede hücre-i ile ma'an bevvâb olup icrâ-yı hizmet eyledikten sonra ta'yîn olunan yevmi altı akçe vazifesin evkâf-ı mezbûr mahsûlünden mütevellisi olanlar yedinden alıp mutasarrıf ola. Şöyle bileler, alâmet-i şerîfe i'timâd kılalar." (DŞS, 3754: 34b-2).

Mesudiye Medresesi vakfının görevli tevcihlerinde izlenen resmi işlemlerde bazen de İstanbul kadısına başvurulmakta ve kadı tarafından verilen arz ile divân-ı hümâyûn kalemlerinden Ruus tezkeresi çıkarıldıktan sonra berât-ı hümâyûn alınmaktaydı. Örneğin 31 Mart 1733 tarihli bir şeri'yye sicili kaydında Mesudiye medresesinde duâgûy olan Halil Halife'nin kendi isteğiyle görevini oğlu Seyyid Ahmed'e bırakması sonucu İstanbul kadısına başvurulmuş, kadının arzı üzerine Seyyid Ahmed'e berât-ı hümâyûn verilmiştir:

"Amid'de vâki' Mesudiye Medresesi Vakfı'ndan almak üzere yevmi sekiz akçe du'âgûy vazifesine mutasarrıf olan Halil Halîfe kendi hüsn-i rızasıyla sulbî oğlu işbu râfi'-i tevki'-i refi'ü'ş-şân-ı hâkânî es-Seyyid Ahmed veledese zîde şerefu siyâdetihî kasr-ı yed ve ferâgat etmekle kasr-ı yedinden tevcîh olunup yedine berât-ı âlişân verilmek ricasına akzâ kuzâti'l-müslimîn İstanbul Kadısı Mevlânâ es-Seyyid Abdullah zîdet fezâiluhû arz etmeğın hakkında mezîd-i inâyet-i Padişâhânem vücuda getirip mevlânâ-yı mûmâileyhin arzı ve bin yüz kırk beş senesi Şevvali 'nin on beşinci günü târihiyle müverrah verilen ruûs-ı hümâyûnum mücebince kasr-ı yedinden bu berât-ı hümâyûnu verdim..." (DŞS, 3754: 73a-3).

Yukarıdaki hükümde de görüldüğü üzere medreseye yapılan atamaların önemli bir kısmında görevler babadan oğula (VGMA, HD. 1140, s. 12; VGMA, HD. 1068, s. 47, 48, 75; VGMA, HD. 1061, s. 47) veya aile üyelerinden herhangi birine (VGMA, HD. 1061, s. 46, 52) aktarılabilmekteydi. Vakıf görevlisi babanın, görevini kimi durumlarda kız evladına bıraktığı da söz konusu olabilmekteydi. Mesela; Temmuz 1759 tarihli bir atamada medresede 5 akçe ile duâgû olan Derviş İsmail, kendi isteğiyle görevini kızı Suadiye'ye devretmiştir (VGMA, HD. 1056, s. 56). Bazı durumlarda ölen vakıf görevlisinin yerine atanacak evladının olmaması

üzerine aile dışından kimselerin atandığı da söz konusu olabilmekteydi (VGMA, HD. 1056, s. 35).

Yukarıda da değinildiği gibi Mesudiye Medresesi'nin eğitim öğretim faaliyetlerini yürütmekle sorumlu olan personel; müderris, muid ve hâfız-ı kütüb idi. Müderris, Osmanlı medreselerinde çeşitli dersler vermekle mükellef olan hocalar için kullanılan bir tabirdir. Osmanlı eğitim sisteminde belli bir medrese tahsili yaptıktan sonra icazet alanlar müderris olabilirlerdi. Müderrisler yüksek rütbeli medrese hocaları statüsünde oldukları için bunların atamaları kazaskerler veya şeyhülislamın teklifiyle gerçekleşirdi (İpşirli, 2006, s. 468). 1518 yılında Mesudiye medresesinde çalışan bir müderris 20 akçe yevmiye alırken 1564 yılında bu miktar 50 akçeye yükselmiştir. Bu durum, medresenin XVI. yüzyılın başında Yirmili statüdeyken daha sonra Ellili medrese statüsüne yükseltildiğini göstermektedir (Bizbirlik, 2002, s. 294-295). Osmanlılar döneminde Hâric ve Dâhil olmak üzere iki tür ellili medrese bulunmaktaydı. Bunlardan Hâric-i Ellili medreseler, Osmanlı döneminden önce; Anadolu Selçukluları veya Anadolu Beylikleri döneminde inşa edilen medreseler olup, Dâhil-i Ellili medreseler ise Osmanlı padişahları, eşleri, şehzâdeler ve padişah kızları tarafından yaptırılan medreselerdir (İzgi, 1997, s. 36). Bu durumda Mesudiye medresesinin Osmanlılardan önce, Artuklular devrinde inşa edilen bir medrese olması hasebiyle Hâric-i Ellili medrese statüsünde olduğunu söylemek gerekir. Hâric-i Ellili medreselerde okutulan kitaplar; fıkıh için Hidâye, hadis için Mesabih ve kelâm için de Şerh-i Mevâkıftı (Yıldırım & Kılıç, 2018 s. 608).

Mesudiye Medresesinin Ellili medrese statüsünün XVIII. yüzyılda da devam edip etmediği bu çalışmanın önemli sorularından biridir. Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelerde medreseye yapılan müderrislik atamalarında doğrudan 50 akçeyle gerçekleştirilen bir görev tevcihi yer almamaktadır. 1766 yılında 25 akçeyle medresenin "*nısf-ı tedrisine*" bir müderrislik ataması gerçekleşmiştir. Buna göre; Kasım 1766 tarihinde Mesudiye Medresesinde günlük 25 akçe ile müderrislik kadrosunun yarısını tasarruf eden Seyyid Mustafa Efendi vefat etmiş ve kendisinden boşalan kadroya Hüseyin Efendi atanmıştır (AE. SMST.III., 4/242). Aralık 1766 tarihli başka bir belgede medresenin eğitim kadrosunun diğer yarısını tasarruf eden Seyyid Abdullah'ın da vefat ettiği ve boşalan kadroya merkezden bir atama gerçekleştirilmesi talep edildiği anlaşılmaktadır. (C. MF., 179/8915). Osmanlı vakıflarında bir kadroyu birden fazla kişinin tasarruf etmesi oldukça sık rastlanan bir durumdur. Bu durum, medresenin eğitim öğretim faaliyetlerinde yoğunluk olduğunu ve birden fazla kişinin bu görev için istihdam edilmesi gerektiğini göstermektedir. Yüzyılın sonlarına doğru müderris ücretlerinde yaşanan düşüş, hem mali durum hem de medresenin derecesi konusunda daha açık yorum yapma şansı

vermektedir. Örneğin; 31 Temmuz 1786 tarihli bir kayıta Seyyid Mehmed Efendi'nin ölümü üzerine tasarruf ettiği 20 akçelik kadroya uygun birinin atanması için merkeze yazı yollanmıştır. Bu durum Mesudiye medresesinin XVIII. yüzyılın son çeyreğinde 1518 yılında olduğu gibi tekrar Yirmili medrese statüsüne dönüştürüldüğünü göstermektedir (C. MF., 120/5954).

Yüzyılın sonlarına doğru yaşanan bazı toplumsal olayların Mesudiye Medresesi'nin düzenini bozduğu ve yaşanan olaylara dahil bulunan müderris ve öğrencilerin de var olduğunun anlaşılması üzerine bir takım tasarruflarda bulunulduğu anlaşılmaktadır. Mesela 1798 yılına ait bir belgede Diyarbakır'daki medreselerin düzenini bozan ve halkın arasına fesat karıştıran bazı gruplardan söz edilmiş, bunların Mesudiye, Hüsreviye ve Behram Paşa medreselerinde müderrislik yapan şahıslar oldukları açıklanmıştır. Bu müderrislerin özellikle anılan medreselerde faaliyetlerde buldukları ve öğrencileri de kendi taraflarına çekerek daha büyük gruplar halinde halkı kışkırtmaya çalıştıkları belirtilmiştir. Merkezden bu olaylara karışan dört müderrisin sürgün edilmesi ve öğrencilerin de medreselerden ihraç edilmesi emredilmiş, kadının vereceği karara karşı çıkan medreselerin varsa payelerinin alınması bildirilmiştir (C. MF., 16/781).

Mesudiye medresesinin eğitim kadrosu içerisinde müderrislerin dışında muidler de yer almaktaydı. Müderrisin yardımcısı olarak da değerlendirilebilecek muidin vazifesi müderrisin öğrettiği dersi talebelere tekrar ettirmek ve müderrisin bulunmadığı zamanlarda onun işlerini yapmaktı. Aynı zamanda medresedeki talebelerin gözetimiyle de ilgilenen muid, genellikle kabiliyetli ve arkadaşlarının içinde en iyi yetişmiş olanlardan seçilirdi. Kanunnamelerde görevi değişen veya vefat eden müderrislerin muidlerinin ellerindeki beratla mülâzemetle kaydedileceği belirtilmiştir (Sakkâr, 2006, s. 86). 1564 yılında Mesudiye medresesinde çalışan muid 5 akçe alırken (Bizbirlik, 2002, s. 295), 1697 yılında da bu ücret aynı kalmış ancak 1732 yılında medresede çalışan muidlerin aldıkları ücret değişmiş ve 8 akçeye yükselmiştir. Buna göre 1697 yılında 5 akçe ile medresede muid olan Mustafa görevinden feragat etmiş ve yerine aynı ücretle oğlu Abdulkadir bu göreve getirilmiştir (VGMA, HD. 1140, s. 12). Medreseye 1732 yılında yapılan atamada ise 8 akçe ile muid olan Osman'dan boşalan kadroya aynı ücretle Seyyid Ebubekir atanmıştır (VGMA, HD. 1068, s. 61). Muidlik atamalarında da diğer kadrolarda olduğu gibi babadan evlada intikal eden bir yapının var olduğu anlaşılmaktadır.

Mesudiye medresesinin eğitim kadrosu içerisinde sayabileceğimiz diğer görevliler ise hâfız-ı kütüblerdi. Hâzin-i kütüb, hâzin veya emin-i kütüb olarak da adlandırılan hâfız-ı kütüb, Osmanlı vakıf kütüphanelerinde vazifelendirilen kimseler için kullanılan bir tabirdir. Hâfız-ı

kütüb olarak atanacak kişilerin müderris ve müderrislerin ihtiyaçları olan kitapların tafsilini yapabilecek yetkinlikte olmaları gerekmektedir (Erünsal, 1997, s. 94). Mesudiye medresesinde 1751 yılında bir hâfız-ı kütübe ihtiyaç duyulmuş ve vakfın mütevellisi Seyyid Abdulvhab'ın arzıyla bu görev, günlük 3 akçe karşılığında Seyyid Ahmed'e tevcih edilmiştir (VGMA, HD. 1061, s. 68; VGMA, HD. 1056, s. 10). Seyyid Ahmed, 1759 yılında aynı ücretle hâfız-ı kütüb olarak medreseye yeniden atanmıştır (VGMA, HD. 1056, s. 56).

Mesudiye Medresesi vakfının idari ve mali işlerini yürütmek üzere atanan personel; mütevellinin yanı sıra yukarıda da zikredildiği üzere; câbi, kâtip, nâzır, mutemed, muhâsib, vekil-i harc ve mutasarrıf gibi görevlilerdi. Osmanlı'da her vakıf, farklı birer birim şeklinde bir erkek veya kadın nazırın denetiminde, müteveli ya da mütevelliler tarafından yönetilmekteydi (Yediyıldız, 2012, s. 485). Mesudiye Medresesi Vakfı'ndaki idari işler de çoğunlukla mütevelliler tarafından yürütülmekte, bu nedenle de atamaların büyük kısmı bunların izin ve onayıyla gerçekleşmekteydi (VGMA, HD. 1068, s. 76, 82, 87; VGMA, HD. 1061, s. 46, 65, 67, 68, 78; VGMA, HD. 1056, s. 35; VGMA, HD. 1057, s. 134). 1803 yılında 20 akçe ile medresenin mütevellisi olan Seyyid Abdurrahman evladı olamadan vefat ettiği için yerine bu göreve uygun olduğu düşünülen ve aile dışından olduğu anlaşılan Seyyid Mehmed atanmıştır (C. MF., 89/4427).

En önemli görevlerinden biri vakıfların gelirlerini toplamak olan câbiler, vakfın iş yüküne ve büyüklüğüne göre günlük 1 ile 10 akçe arasında değişen ücret alan görevlilerdi (İpşirli, 1992, s. 529). Mesudiye medresesinde "câbi" tabirinin yanı sıra bir de "kurâ câbisi" tabirinin kullanıldığı ve "kurâ câbisi" olarak atanan görevlilerin "câbi"ye göre daha az ücret aldıkları görülmektedir (VGMA, HD. 1068, s. 93; VGMA, HD. 1061, s. 78; VGMA, HD. 1056, s. 10). Muhtemelen "kurâ câbisi" olarak atanan görevlilerin vazifesi sadece geliri medreseye tahsis edilmiş köylerin gelirlerini toplamaktı. Vakfın gelirlerini toplamak için câbiler arasında bir sınıflandırmaya gidilmesi, medrese gelirlerinin XVIII. yüzyılda da iyi bir düzeyde olduğunu göstermektedir. Medresede 1750 yılında çalışan bir câbi günlük 10 akçe alırken (VGMA, HD. 1056, s. 10), 1754 yılında atanan bir kurâ câbisi günlük 4 akçe kazanıyordu (VGMA, HD. 1061, s. 78).

Medresenin idari ve mali personeli arasında sayılabilecek kâtibler de bulunmaktaydı ve XVI. yüzyıla göre ücretlerinde 2 akçelik bir artış söz konusuydu. 1564 yılında bir personel 6 akçe ile medresenin kitâbet cihetini tasarruf ederken (Bizirlik, 2002, s. 295), 1696 yılında 8 akçe ile çalışmaktaydı. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki bir kayıta 22 Mart 1696 tarihinde 8 akçe ile Mesudiye Medresesi'nde kâtip olan Mehmed'in, Padişahın cülûsu münasebetiyle görev

beratının yenilendiği bilgisi yer almaktadır (TS. MA.e, 1290/3). 1759 yılına gelindiğinde medresede çalışan kâtiplerin ücretlerinde herhangi bir değişiklik yaşanmamış ve 8 akçe ile atanmaya devam etmişleridir. Örneğin, 9 Eylül 1759 tarihinde medresede 8 akçe ile çalışan İbrahim'in kadrosuna bazı müdahaleler söz konusu olmuş ancak bu müdahaleler merkezden çözümlenerek görevine devam etmiştir (AE. SMST.III., 233/18410).

Mesudiye Medresesi'nin idari ve mali işlerini yürütmekle mükellef olan mutemed ve muhasibler genel olarak vakfın para işleriyle ilgilenmekte, muhasip vakfın hesap işlerini yürütürken, mutemed ise yeri geldiğinde yüklü miktarda nakdi muhafaza etmekle görevlendirilmiştir. 1738 yılında medrese vakfında 8 akçe ile mutemed olan Seyyid Ebubekir, görevinden feragat edince, yerine Kadı Abdullah'ın arzıyla Seyyid Hasan atanmıştır (VGMA, HD. 1068, s. 83). 1743 yılında Seyyid Hasan vefat edince yerine oğlu Seyyid Abdurrahim yine 8 akçe ile atanmıştır (VGMA, HD. 1061, s. 47). 1770 yılında Seyyid Abdurrahim mutemed olarak aynı ücrete yeniden atanmıştır (VGMA, HD. 1072, s. 42). Medresede görev yapan muhasiblerle ilgili kayıtlar incelendiğinde bu görevin bazı kayıtlarda "muhasibeci" olarak da zikredildiği görülmektedir (VGMA, HD. 1056, s. 48). Muhasibler, medrese vakfına genellikle "ba muayyene"³ atanmışlar ve bunların ne kadar ücret aldıklarıyla ilgili bilgi verilmemiştir (VGMA, HD. 1068, s. 47).

Medresede idari ve mali işlerden sorumlu personel arasında yer alan vekil-i harc ise vakfın iaa ve alışverişiyle ilgilenmektedir. Vekil-i harc genel anlamda devlet ve kamu kurumlarında alınan bir hizmetin veya bir şeyin bedelini ödemekle sorumlu satın alma, alışveriş ve harcama görevlisidir (Canatar, 2013, s. 10). Mesudiye Mesresesi'ne vekil-i harc olarak atanan görevlilerin de tıpkı muhasibler gibi ne kadar ücret aldıkları kayıtlarda bulunmamakta ve "ba muayyene" çalıştıkları bilgisi yer almaktadır. Örneğin, medresede 1731 yılında "ba muayyene" vekil-i harc ve muhasib olan Ömer görevinden feragat etmiş ve yerine oğlu Mehmed bu görevlere atanmıştır (VGMA, HD. 1068, s. 47). Medrese vakfının idari personeli arasında bir de mutasarrıf bulunmakta ve 1755 yılında vakıfta bu görevi yapan Seyyid Ahmed günlük 5 akçe ile çalışmaktadır (VGMA, HD. 1056, s. 15).

Tablo 1. XVIII. Yüzyılda Mesudiye Medresesi'nde Çalışan İdari Personel

---

³ Hurufat Defterlerinde yer alan bu ifade, önceden belirlenmiş ücretin geçerliliğini koruduğunu belirtmek üzere kullanılan bir ifadedir.

Görevi	Adı	Aldığı Ücret	Atandığı Tarih
Kâtib	Mehmed	8 akçe	1696
Câbi	Ahmed	5 akçe	1731
Kâtib Vekil-i Harc muhâsib	Mehmed	-	1731
Kâtib Vekil-i Harc muhâsib	Mustafa Halife	-	1736
Câbi	Seyyid Abdulvahab	5 akçe	1738
Mutemed	Seyyid Hasan	8 akçe	1738
Kurâ Câbisi	Seyyid Halil	4 akçe	1741
Mutemed	Seyyid Abdurrahim	8 akçe	1743
Câbi	Seyyid Hafız Halil	5 akçe	1750
Câbi	Seyyid Abdulvahab	10 akçe	1750
Kurâ Câbisi	Seyyid Abdulvahab	-	1754
Mutasarrıf	Seyyid Ahmed	5 akçe	1755
Kâtib	İbrahim	8 akçe	1759
Vekil-i Harc Muhasebeci	Seyyid Abdurrahman	-	1765
Mütevelli	Seyyid Mehmed	20 akçe	1803

Kaynak: TS. MA.e, 1290/3; C. MF., 89/4427; VGMA, HD. 1068, s. 47, 54, 75, 83, 84; VGMA, HD. 1061, s. 47, 67; VGMA, HD. 1056, s. 10, 15; VGMA, HD. 1057, s. 134.

Tablodan da anlaşılacağı üzere idari ve mali işleri yürütmekle görevli personel içerisinde en yüksek ücreti alan personel mütevellidir. Câbiler yüzyılın ilk yarısında 5 akçe ücret alırken 1750 yılından itibaren yevmiyeleri artmış ve 10 akçe ile atanmışlardır. Vekil-i harc ve muhâsiblerin günlük ne kadar ücret aldıkları belli olmamakla beraber atanma tarihleri anılmıştır.

Her vakfın idari personeli dışında bakım, onarım ve güvenlik işlerini yürütmek üzere atanan personeli de bulunmaktadır. Mesudiye Medresesi'nde bu işleri yukarıda da anıldığı üzere saraydar, loğkeş, neccâr ve bevvâb gibi görevliler yerine getirmektedirler. Medresedeki küçük işlerle ilgilenen saraydâr ve loğkeşler genellikle vakıf mütevellisinin arzıyla atanmışlardır (VGMA, HD. 1068, s. 82). Ancak Diyarbakır Şer'iyeye Sicillerine yansıyan bazı örneklerde de kadının arzıyla merkezden ataması gerçekleştirilen saraydarlar da bulunmaktadır (DŞS, 3754: 90a-1). Mesudiye medresesinde çalışan saraydar ve loğkeşler genellikle gayrimüslim nüfus arasından atanmakla beraber bunun istisnai durumları da söz konusu olmuştur. Örneğin, 1735 yılında medresenin saraydarı olan Yusuf ölünce yerine 4 akçe ile Mehmed atanmıştır (VGMA, HD. 1068, s. 74). 1736 yılında medrese vakfında iki loğkeş ve bir saraydara daha ihtiyaç duyulduğu düşünülmüş bunu üzerine; "Adiye veled-i Kiyö" ve "Kirekos veled-i Amırhan" bu görevlere atanmışlardır. Aynı yıl bir saraydara daha ihtiyaç duyulmuş ve bunun için "Dona veled-i Serkis" atanmıştır (VGMA, HD. 1068, s. 76). Dona'nın ölümü üzerine yerine 1740

yılında kardeşi Haço, kadı arzı ve merkezin onayıyla atanmıştır (DŞS, 3754: 90a-1, VGMA, HD. 1068, s. 87).

Medrese’de marangozluk işlerini yapmak üzere atanan neccârlar da bulunmaktaydı. 1743 yılına ait bir kayıttan Mesudiye Medresesi’nde bir neccâra ihtiyaç duyulduğu ve bu nedenle gayrimüslim nüfustan Mülkon isimli şahsın vakfın mütevellisinin arzıyla atandığı bilgisi yer almaktadır (VGMA, HD. 1061, s. 46).

Mesudiye Medresesi’nde güvenlikten sorumlu personel “bevvâb” adı verilen kapıcılarıdır. Osmanlı Devleti’nde kapıcılar; teşrifatçılık, saray muhafızlığı ve rikâb-ı hümâyun gibi çeşitli hizmetlerde çalışmışlardır (Özcan, 2001, s. 345). Osmanlı vakıf sisteminde de imaretlerin güvenliği ve muhafazasından sorumlu olmak üzere ataması gerçekleştirilen bevvâblar bulunmaktadır. Yukarıda da anıldığı üzere; Mesudiye Medresesi’ne 5 Şubat 1740 tarihinde yapılan bevvâblık ataması Şeyhülislam’ın işareti ve Divân-ı Hümâyunun onayıyla gerçekleşmiştir. Buna göre; anılan tarihte Halil Halife, 6 akçe yevmiye ile medreseye bevvâb olarak atanmıştır (DŞS, 3754: 34b-2).

Tablo 2. XVIII. Yüzyılda Mesudiye Medresesi’nde Bakım, Onarım ve Güvenlikten Sorumlu Personel

Görevi	Adı	Aldığı Ücret	Atandığı Tarih
Saraydar	Mehmed Halife	4 akçe	1735
Loğkeş Saraydar	Adiye Veled-i Kiyö Kirekos Veled-i Amırhan	-	1736
Saraydar	Dona Veled-i Serkes	-	1736
Saraydar ve Loğkeş	Ohra	-	1738
Saraydar	Haço Veled-i Serkes	-	1740
Bevvâb	Halil Halife	6 akçe	1740
Saraydar ve Loğkeş	Resmo	-	1742
Saraydar ve Loğkeş	Tav (?) Veled-i Avdos	-	1743
Neccar	Mülkon	-	1743

Kaynak: DŞS, 3754: 90a-1; DŞS, 3754: 34b-2; VGMA, HD. 1068, s. 74, 76, 82, 87; VGMA, HD. 1061, s. 44, 46.

Tablo incelendiğinde Mesudiye Medresesi’ne bakım, onarım ve güvenlik işlerini yürütmek üzere atanan personelin ücretleri ile ilgili net bir veri bulunmadığı anlaşılmaktadır. Yaptıkları hizmetin karşılığında aldıkları günlük ücretin miktarı net olan iki personelin ikisi de Müslüman’dır. Bu durumda gayrimüslim personelin ücreti ile ilgili bir müphemlik söz konusu olduğu söylenebilir.

Medrese vakfı görevlileri arasında en kalabalık sayıyı duâgûlar oluşturmaktaydı. “Dua eden, duacı” anlamına gelen bu kavram Osmanlı Devleti'nde devlet teşkilatında ve tarikat hiyerarşisinde dua ile ilgili sorumlulukları yürüten kimseler için kullanılan resmi bir unvandı. Bazı kayıtlarda “duâhân” tabiriyle anılan bu görevliler, belirli tören ve merasimlerde duruma uygun olarak dualar okurlardı. Duâgûluk tarikat hiyerarşisi içerisinde de üst rütbeleri ifade etmekteydi. Zamanla merasimlerde yapılan duaların yanı sıra devletin sürekliliği için hayır temennisinde bulunan şahıslara belli bir ücret karşılığında görev verilmesi kararlaştırılmış ve bu hedefle de “duâgûluk ciheti” tahsis edilmiştir (İpşirli, 1994, s. 541).

Tablo 3. XVIII. Yüzyıl'da Mesudiye Medresesi'nde Çalışan Duâgûlar

Adı	Aldığı Ücret	Atandığı Tarih
Mehmed Salih	5 akçe	1731
Seyyid Hüseyin	6 akçe	1731
Seyyid Ali	10 akçe	1731-1752
Seyyid Ahmed	8 akçe	1733
Abdulvahab	9 akçe	1738
Ali	5 akçe	1741
Derviş İsmail	5 akçe	1743
Hafız Halil	5 akçe	1744
Abdürrezzâk	6 akçe	1745
Seyyid Abdüllatif	3 akçe	1746
Abdurrahman	4 akçe	1750
Seyyid Abdüllatif	5 akçe	1750
Seyyid Ahmed	5 akçe	1750-1755
Seyyid Mehmed	3 akçe	1752
Seyyid Ömer	5 akçe	1752
Zeynep Hatun	3 akçe	1753
Mehmed	5 akçe	1753
Seyyid Abdülkerim	8 akçe	1754
Ömer	10 akçe	1755
Abdurrahman	4 akçe	1757
Suadiye	5 akçe	1759

Kaynak: DŞS, 3754: 73a-3; VGMA, HD. 1068, s. 47, 48, 81, 87; VGMA, HD. 1061, s. 48, 52, 57, 65, 66, 67, 73, 78; VGMA, HD. 1056, s. 9, 12, 15, 16, 18, 35, 56.

Tablo incelendiğinde vakıfta çalışan duâgûların aldıkları ücretlerde bir standardın olmadığı görülmektedir. 3 – 10 akçe arasında değişen ücretlerle çalışan duâgûlar genelde babadan evlada geçen bir yöntemle atanmışlardır. Bu atanma biçiminde görev sadece erkek çocuğa değil kız çocuğa da geçmiştir. Mesela; 1752 yılında 3 akçe ile duâgû olan Seyyid Mehmed, 1753 yılında görevinden feragat ederek bu görevi kızı Zeyneb'e bırakmıştır (VGMA, HD. 1061, s. 73). Benzer biçimde 1743 yılından itibaren 5 akçe ile vakıfta duâgû olan Derviş İsmail, 1759 yılında yine kendi iradesiyle görevinden ayrılmış ve beratı kızı Suadiye'ye verilmiştir (VGMA, HD. 1056, s. 56).

SONUÇ

Artuklular döneminde bir eğitim kurumu olarak inşa edilen Mesudiye Medresesi, Osmanlılar döneminde de bir eğitim kurumu olarak faaliyetlerine devam etmiş ve Osmanlı vakıf sistemi içerisinde XX. yüzyıla kadar hizmet etmeyi sürdürmüştür. Medrese, Diyarbakır Ulu Cami'nin kuzeyinde yer almakta ve bu camiye bağlı yapılar içerisinde değerlendirilmektedir. XVI. yüzyılın ilk yarısında Yirmili medrese statüsünde olduğu anlaşılan Mesudiye Medresesi, 1564 yılında Ellili Medrese statüsündedir ve bu durumu XVIII. yüzyılın önemli bir bölümünde aynen devam ettirmiştir. Yüzyılın sonlarına doğru Diyarbakır'da yaşanan bazı toplumsal olaylarda Mesudiye Medresesi'nde görev yapan müderrislerin de dahil olduğu düşüncesi medresenin payesiyle ilgili bazı sıkıntılar doğmasına neden olmuştur.

XVIII. yüzyılda Mesudiye Medresesi'nde görev yapan personel dört başlık altında sınıflandırılabilir. Bunlardan ilki Medrese vakfının kuruluş amacına uygun olarak eğitim-öğretim hizmetini yerine getirmekle sorumlu olan ve ilmiye sınıfına mensup personeldir. Diyarbakır Mesudiye Medresesi'nde eğitim hizmetini vermekle ve ilmi faaliyetleri yürütmekle görevli olan personel; müderris, muid ve hâfız-ı kütüb gibi vazifelilerdi. İkinci kategoriye vakfın idari ve mali işlerini yürütmekle mükellef olan mütevellî, kâtip, mutemed, câbi, nâzır, muhâsib, vekil-i harc ve mutasarrıf gibi görevliler oluşturmaktadır. Üçüncü sınıf; medresenin bakım, onarım ve güvenliğinden sorumlu olan saraydar, loğkeş, neccâr ve bevvâb gibi görevlilerden müteşekkildir. Dördüncü ve son sınıfı ise; medresede XVIII. yüzyılda sayıları oldukça fazla olan duâgûlar oluşturmaktadır.

Ulu Cami'nin bir parçası olan Mesudiye Medresesi, hem Osmanlılardan önce hem de Osmanlı dönemi boyunca Diyarbakır'ın önemli medreseleri arasında yer almış ve şehrin eğitim ihtiyacına büyük katkılar sunmuştur. Çok sayıda öğrencinin eğitim gördüğü bir mekan olduğu anlaşılan medresenin içerisinde hafız-ı kütüb gibi görevlilerin çalışmış olması zengin bir kütüphanesinin de var olduğunu ve şehrin ilmi hayatında azımsanmayacak bir rol aldığını göstermektedir. Bunun yanı sıra medresenin şehirde yaşayan birçok insana istihdam sağlayarak Diyarbakır'ın sosyal ve ekonomik hayatına önemli katkılar sunduğu da aşikârdır.

KAYNAKÇA

1.Arşiv Kaynakları

a. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*

AE.SMHD.I. (Ali Emiri, Mahmud I), 148/11008

AE. SMST.III. (Ali Emiri, Mustafa III), 4/242, 233/18410

C.MF. (Cevdet Maarif), 179/8915, 120/5954, 16/78, 89/4427

TS. MA.e, (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı), 1290/3

Diyarbakır Şer'iyeye Sicilleri: 3754 Numaralı Defter

b. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Hurufat Defterleri (HD): 1056, 1057, 1061, 1068, 1072, 1140 Numaralı Defterler

2.Araştırma ve İncelemeler

Altun, A. (2006). Anadolu'da Artuklu Devri Medreselerinin Plan Şemaları Üzerine Notlar. *Vakıflar Dergisi*, 10, 229-233.

Baltacı, C. (2005). *XV.- XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*. C.I, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Beysanoğlu, Ş. (2003). *Anıtları ve Kitabeleriyle Diyarbakır Tarihi*. C.I, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları.

Bizbirlik, A. (2002). *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır Beylerbeyliği'nde Vakıflar*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Boran, A. & Aykaç, R. (2019). Yeni Araştırmalar Bağlamında Diyarbakır Kalesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42, 273-282.

Canatar, M. (2013). Vekilharç. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 43, 10-11.

Erünsal, İ. E. (1997). Hâfız-ı Kütüb. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 15, 94-98.

Es-Sakkâr, S. (2006). Muîd. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 31, 86-87.

Gabriel, A. (1940). *Voyages archéologiques dans la Turquie Orientale*. E. de Boccard.

Göyünç, N. (1994). Diyarbakır. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 9, 464-469.

İlter, F. (1969). Erken devir anadolu türk mimarisinde 12. ve 13. Yüzyıl Artukoğulları Medreselerinin Yeri. *Vakıflar Dergisi*, 8, 197-208.

İpşirli, M. (1992). Câbî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 6, 529-530.

İpşirli, M. (1994). Duâgû. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 9, 541-542.

İpşirli, M. (2003). Medrese: Osmanlı Dönemi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 28, 327-333.

İpşirli, M. (2006). Müderris: Osmanlılar'da. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 31, 468-470.

İzgi, C. (1997). Osmanlı medreselerinde ilim riyazi ilimler. C.I. İz Yayıncılık.

Karaca, N. (2011). Diyarbakırda'daki osmanlı dönemi medreseleri, İrfan Yıldız (Ed.), *Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi*, içinde (371-388). Diyarbakır Valiliği Yayınları.

Kuran, A. (1969). *Anadolu medreseleri*. C.I. ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.

- Özaydın, A. (1990). *Selçuklu tarihi, sultan muhammet tapar devri*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özcan, A. (2001). Kapıcı. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 24, 345-347.
- Özkurt, N. (2011). Diyarbakır'daki İslam dönemi mimari yapılarında yazı, İrfan Yıldız (Ed.), *Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi*, içinde (637-660). Diyarbakır Valiliği Yayınları.
- Sözen, M. (1971). *Diyarbakır'da türk mimarisi*. Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayını.
- Top, M. (2011). Diyarbakır Ulu Camii ve müştemilatı, İrfan Yıldız (Ed.), *Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi*, içinde (185-226). Diyarbakır Valiliği Yayınları.
- Tuncer, O. C. (2008). Diyarbakır vakıf yapıları, mahalleleri ve dinsel haritası (1511-1950). *Vakıflar Dergisi*, 31, 1-24.
- Uğur, Y. (2010). Şer'iyye sicilleri. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 39, 8-11.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin ilmiye teşkilatı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yediyıldız, B. (2012). Vakıf. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 42, 479-486.
- Yıldırım, S. & Kılıç, Ü. (2018). Klasik dönem Osmanlı Devleti'nde eğitim ve öğretim. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 603-627.
- Yılmazçelik, İ. (1995). *XIX. yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır (1790-1840)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yınanç, M. H. (1945). Diyarbekir. *İslâm Ansiklopedisi*, 3, 605-626.